Eirik Vatnøy
M.A. Skribent og utreder i tankesmien Civita.

Partiene og offentligheten – Norske partiprogrammer 1884–1906

Sammendrag
Denne artikkelen presenterer et teksthistorisk studium av sjangeren norske partiprogrammer mellom parlamentarismens gjennombrudd og unionsoppløsningen, med utgangspunkt i partiene Høyre og Det norske arbeiderparti. Den sentrale problemstillingen er hvordan sjangeren norske partiprogrammer oppstår og etableres som sakprosasjanger i sammenheng med partienes utvikling mellom 1884 og 1906. Videre undersøkes hvordan partiprogrammene forholder seg til en bredere skriftkultur som etableres innenfor partiene.

Analysen avdekker omfattende endringer i tekstenes materialitet, innhold og mellom-personlige dimensjon i løpet av første halvdel av 1890-tallet. Disse endringene forklares som et uttrykk for en strukturforandring av den norske offentligheten: fra den borgerlige offentlighetens resonnerende deliberasjon, mot en mer differensiert og strategisk retorisk praksis som er tilrettelagt for moderne politikk. Studien peker også på at partienes skriftkultur vokser kraftig i perioden. Dette må betraktes som en viktig forutsetning for par-tienes organisatoriske struktur og demokratiske funksjon.

[Artikkelen bygger på forfatterens masteroppgave, som kan lastes ned her: http://www.duo.uio.no/sok/work.html?WORKID=104606]

Innledning

Tekstkultur i de tidligste norske partibevegelsene er et lite utforsket område i norsk historie. Samtidig finnes det en rekke sjangere innen den politiske offentligheten som ikke har vært gjenstand for noen systematisk tekstvitenskapelig granskning, verken i historisk sammenheng eller innenfor dagens retoriske praksis.

I arbeidet med min masteroppgave *Vaart Valgopraab. Norske partiprogrammer 1884–1906 — Et teksthistorisk sjangerstudium* (Vatnøy 2010) gikk jeg gjennom et ganske stort tekstmateriale fra partienes første år for å vinne kunnskap om den tekstkulturen som utviklet seg i gjensidig påvirkning med partiorganisasjonenes fremvekst. I denne artikkelen vil jeg presentere noen sentrale perspektiver og funn fra avhandlingen.

Teksthistorisk analyse

Å studere sakprosatekster historisk

Denne studien av de første norske partiprogrammene kan beskrives som et *teksthistorisk sjangerstudium.* I den grad denne beskrivelsen er meningsfull, er det fordi den knytter studien til et sett teoretiske innsikter om *tekst*, *historie* og *sjanger* — og om forholdet mellom disse mer eller mindre veldefinerte begrepene. En teksthistorisk metode innebærer «*å lese alle tekster, enten de er gamle eller nye, på en måte som understreker, utdyper og utforsker tekstenes* historisitet – *de utallige og ofte uutgrunnelige måtene tekster kan være historiske på*» (Aasdal et al. 2008:11). Denne tilnærmingen til tekster og teksters historisitet er ikke basert på noe strengt teoretisk rammeverk som skiller den klart fra andre humanistiske eller samfunnsvitenskapelige disipliner, men på en felles holdning til tekster som kulturelle konstruksjoner som virker innenfor en kontekst, og som derfor må forstås på grunnlag av den samme konteksten.

En teksthistorisk tilnærming kan både betraktes som et forsøk på å bruke tekstvitenskapens metoder i historisk granskning, og som et forsøk på å bruke historien som forklaringsnøkkel i tekstanalyse. Det teoretiske grunnlaget er hentet fra pragmatikk, retorikk, skriftbruksforskning og idéhistorie. Utgangspunktet er at tekstlig praksis og tekstlige sjangere — kan studeres historisk ved å analysere tekstene i lys av deres situasjonelle og sosiokulturelle kontekst. I praksis innebærer dette å lese tekstene i lys av konteksten og vice versa.

Som historieskrivning gir min studie et bidrag til beskrivelsen av *tekstkulturen i norske partier mellom innføringen av parlamentarismen og oppløsningen av unionen med Sverige.* Dette er et lite utforsket område av partienes historie: Deres skriftlighet og tekstkultur, som utvikles parallelt med partienes organisasjonsstruktur. Partiprogrammene er allerede på denne tiden sentrale tekster i partivesenet, og en beskrivelse av partiprogrammenes utforming og funksjon kan, i tillegg til å gi en bedre forståelse av norske politiske programmer som sjanger, fungere som en inngang til en bredere politisk tekstkultur.

Utover dette er det et siktemål å gi et konkret bidrag til *studiet av en sakprosasjangers opprinnelse og utvikling.* Det teoretiske utgangspunktet er i stor grad hentet fra nyere skandinavisk sakprosaforskning (Tønnesson 2002, 2008, Berge 2001, Englund og Ledin 2003, o.a.st.), og fra det tverrfaglige feltet av humaniora som kan kalles teksthistorie (Aasdal et al. 2008, Berge 2002). Målet her er å gi et eksempel på hvordan teorier om sjangeres utvikling kan nyttes i praktisk tekstanalyse, og gjennom dette gi et bidrag til praktisk teksthistorisk arbeid.

For å foregripe tekstanalysen: Det er tydelig at partiprogrammenes funksjon endres i perioden, fra å være informative og instruerende tekster mellom partiledelsen og medlemsmassen, til å være politiske kunngjøringer fra parti til velger, med den hensikt å mobilisere velgere. Dette tyder på at sjangeren partiprogrammer nå oppstår i gjenkjennelig form. Endringene i programmenes funksjon kan forklares som en utvikling fra kommunikativ

til strategisk handling (Habermas 1981/1984): fra interne tekster innrettet mot konsensus og forståelse til strategisk retorikk rettet mot overtalelse. Dette kan gi en beskrivelse av endringer i partistrukturen i perioden, og i den politiske valgkampen og offentligheten generelt, med utgangspunkt i partienes sentrale tekster.

Problemstillinger

Studien forsøker hovedsakelig å svare på to problemstillinger:

- Problemstilling 1: *Hvordan oppstår og utvikles sjangeren norske partiprogrammer i perioden 1884–1906?*

Problemstilling 1 vedrører altså selve sjangeren, og er utgangspunktet for tekstanalysen. For å svare på denne problemstillingen må det fokuseres på både diakrone og synkrone trekk i perioden: både på hvordan sjangeren forandres i løpet av de drøyt 20 årene, og på hvilke forskjeller og variasjoner som finnes mellom de forskjellige partiene. I møte med tekstene er målet å svare på spørsmål som: *Hvilke sosiale handlinger utfører partiprogrammene? Finnes det synkrone forskjeller mellom programmene til de forskjellige partiene? Finnes det diakrone endringer i tekstnormer for sjangeren norske partiprogrammer i perioden 1884–1906?*

- Problemstilling 2: *Hvordan forholder partiprogrammene seg til den partipolitiske tekstkulturen i perioden 1884–1906?*

Den partipolitiske tekstkulturen i perioden 1884 til 1906 er et lite utforsket felt innen partienes historie, og en tekstanalyse har derfor få referansepunkter. For å svare på denne problemstillingen bør partiprogrammene settes i sammenheng med andre tekster som trykkes ved partienes trykkerier eller som distribueres i partiorganisasjonene på denne tiden. Jeg forutsetter her at innsikter om partiprogrammene til en viss grad kan generaliseres, og at de dermed kan bidra til å beskrive tekstkulturen i sin helhet.

I møte med tekstene bør også denne problemstillingen konkretiseres, ved å svare på spørsmål som: *Hvilken funksjon har programmene i den partipolitiske tekstkulturen? Hva kan synkrone forskjeller i partiprogrammene til de forskjellige partiene fortelle om forskjeller i organisasjonene for øvrig?*

De to problemstillingene er nært forbundet, og innebærer snarere en perspektivforskjell enn en vesensforskjell. En besvarelse av problemstilling 1 forsøker å beskrive og generalisere trekk ved selve sjangeren, mens en besvarelse av problemstilling 2 setter innsiktene i en videre kontekstuell ramme.

Teori og metode

Teoretisk utgangspunkt

Sjangerstudien tar utgangspunkt i en retorisk/pragmatisk forståelse av sjanger som *sosial handling* (Miller 1984). Det vil si som tilbakevendende handlinger som svarer til visse sosiokulturelle forventninger, og som tolkes på grunnlag av disse. Denne definisjonen er imidlertid svært vid, og en av de teoretiske utfordringene i forkant av analysen er derfor å konstruere analysekategorier og utvikle de riktige teoretiske perspektivene for å studere hva som er spesifikt ved nettopp denne sjangeren. Av historiske årsaker er det ikke mulig å studere tekstene i sin naturlige situasjonelle kontekst, intervjue aktørene i kommunikasjons-situasjonen eller lignende. Den sentrale utfordringen er derfor å finne «møteplassene» mellom tekst og kontekst, eller mellom tekst og historie, som kan fortelle om hvilke sosiale handlinger tekstene representerer.

De mest sentrale teoretiske perspektivene er skriftbruksforskning, retorisk tekstnormsteori og teorier om retoriske situasjoner.

1) *Skriftbruksforskning* (eng. *literacy*-forskning) danner et utgangspunkt for å trekke kvalifiserte slutninger om tekstenes materielle og tekstlige kvaliteter på bakgrunn av vår kjennskap til den historiske konteksten (Berge, Dahl og Walton 2003). I denne sammenheng vil dette innebære et fokus på omkringliggende tekster i partiorganisasjonene; muligheten til å produsere/trykke og distribuere de forskjellige tekstene; de forskjellige etablerte eller nye kanalene for politisk retorikk; økonomisk mulighet for tekstproduksjon og konsumpsjon; og lesekyndighet blant de forskjellige mottakergruppene. Fordelene med dette perspektivet er at det utvider vår hermeneutiske horisont, til også å omfatte særlig de teknologiske forutsetningene og sosiale vilkårene for kommunikasjonssituasjonen.

2) *Retorisk tekstnormteori*. Et av målene med et teksthistorisk sjangerstudium bør være å avdekke teksters *sjangernormer*. Den retoriske tekstnormteorien er en variasjon av Kjell Lars Berges opprinnelige tekstnormteori (Berge 1990, Bakken 2006), og inkluderer tekstnormer for både form og innhold som ligger til grunn for sjangere. Dette tillater oss å inkludere topikk som en analysekategori for å kunne beskrive hvilke temaer sjangeren retter seg mot, og hvordan disse temaene eventuelt endres i perioden. Målet er å avdekke hvorvidt det finnes et normativt grunnlag for hvilke innholdsmomenter som *kan* og *bør* være med i et politisk program.

3) *Den retoriske situasjonen*. Lloyd Bitzers teori om retoriske situasjoner er sentral innenfor Millers retoriske sjangerteori (Bitzer 1968, Miller 1984). I korte trekk handler Bitzers teori om at forskjellige situasjonelle kontekster — definert av situasjonenes *påtrengende problem* og *retoriske publikum* — legger opp til forskjellige retoriske ytringer (Bitzer 1968). Ifølge Miller vil tilbakevendende retoriske situasjoner ligge til grunn for konvensjonalisert retorisk handling, altså *sjangere* (Miller 1984). I en historisk tekstanalyse har vi imidlertid ikke tilgang til den situasjonelle konteksten eller aktørenes egen forståelse av hva som utgjør situasjonens påtrengende problem. En utfordring er derfor å gjenskape denne

på grunnlag av de konkrete tekstene og vår kunnskap om den historiske konteksten. For å gjøre dette har jeg forsøkt å kombinere en idéhistorisk vinkling til talehandlingsteori som historisk metode (Skinner 2002) med en fenomenologisk inspirert teori om tekster som bærere av en bestemt *intensjonalitet* (Aasdal et al. 2008, Tønnesson 2004). Målet er å etablere en systematisk og etterprøvbar metode for å lese vekselvis mellom tekst og kontekst. I kombinasjon med Millers forståelse av sjanger som sosial handling, kan begrepsapparatet fra Bitzers teori i denne sammenheng fungere som en tilnærming til aktørenes rolle i situasjonen: til deres forståelse av hva tekstene skal utrette i offentligheten (det retoriske problemet), til hvem som er tekstenes lesere (det retoriske publikumet), og ikke minst til hvordan disse leste og anvendte tekstene (mulighet og vilje til å avhjelpe det påtrengende problemet).

Konteksten

I teksthistorisk analyse er vi avhengig av en grundig kjennskap til alle relevante sosiokulturelle faktorer som påvirker sjangere som kulturelle kategorier, det vil si deres kontekst. Med kontekst sikter jeg her til kulturell kontekst (Halliday 2009, Tønnesson 2008, Berges etterord i Tønnesson 2002). Dette gjelder særlig de aktuelle tekstkulturene — organisasjonssamfunnet, politikken, pressen m.m. — som programmene skriver seg inn i, og de sosiale, økonomiske, teknologiske og politiske forholdene som antas å påvirke disse i perioden.

Den aktuelle perioden er en periode med omfattende endringer i den norske offentligheten. Jeg har valgt å betrakte disse endringene, med Jürgen Habermas' begreper, som en «strukturforandring av offentligheten» (Habermas 1962/2005). I Habermas' avhandling *Borgerlig offentlighet — dens fremvekst og forfall* gir han en omfattende redegjørelse for et diskursivt regime preget av deliberasjon og diskusjon i en offentlighet som består av privatpersoner samlet som kritisk publikum i den såkalte *offentlige sfære*. Denne borgerlige offentligheten er avgrenset til å gjelde vestlige nasjoner på 1700- og 1800-tallet, før de til slutt forfaller til en mer altomfattende offentlighet bestående av et kultur-konsumerende publikum organisert i interesseorganisasjoner og delt mellom forskjellige politiske interessemotsetninger.

Den aktuelle perioden, fra 1884 til 1906, er sentral i den borgerlige offentlighetens *forfall*: Perioden hvor de deliberative idealene fra Europas borgerlige periode på 1700- og 1800-tallet oppløses til fordel for en mer differensiert og agitatorisk offentlighet. I løpet av 1800-tallet gjorde flere nye samfunnsgrupper krav på politisk innflytelse i Norge. Den dannede elites formidlingsfunksjon mellom stat og samfunn — som representanter for «opinionen» — overføres på 1800 -tallet gradvis til institusjoner som har dannet seg ut fra privatsfæren — slik som interesseorganisasjoner — eller ut fra offentligheten — slik som partier (Sejersted 2001, Seip 2002). Dette betydde en utvidelse av politikkens område og endringer i den politiske retorikken. Francis Sejersted påpeker hvordan politikken i løpet av 1800-tallet kom til «*stadig å trekke flere folk, og folk utenfor byens borgerskap, inn i den nye*

offentlighet. Dermed åpnet man for sterkere motsetninger i det politiske liv — motsetninger som det skulle vise seg vanskelig å forlike» (Sejersted 2001: 203). Når nye klasser, som ikke fyller de dannede klassenes normative kriterier for deltagelse i offentligheten, kommer til gjennom massekommunikasjon og massemobilisering, forandres også den politiske offentligheten strukturelt. Endringen i borgernes rolle er tydelig: De går fra å være privatfolk samlet til kritisk publikum, til å være velgere som mobiliseres etter klasseinteresser og sosiale og økonomiske forutsetninger. *Publisiteten* — medialiseringen av det offentlige resonnementet og den politiske retorikken — spiller her en viktig rolle (Habermas 2005: 220ff).

I et teksthistorisk perspektiv er endringer i publisiteten en særlig viktig del av offentlighetens strukturelle forandring. For publikums vedkommende betyr dette at offentligheten på sikt fjernes fra deres private sfære: «*Offentligheten blir til en publikums-forgård som prestisje kan utfoldes* foran — *i stedet for at kritikk utfoldes* i *publikum*» (Habermas 2005: 248).

Pressens historiske rolle i organisasjonssamfunnets fremvekst — og ikke minst i partienes framvekst — er et velbeskrevet kapittel i norsk historie. Men pressen er ikke den eneste tekstkulturen som har relevans for offentlighetens forvandling fra det resonnerende borgerskaps privatsfære til det massemobiliserte samfunnets politiserte sosialsfære. Siste halvdel av det 19. århundre kan snarere beskrives som en omveltningstid for norsk sakprosa generelt. Mobiliseringen av stadig nye grupper og samfunnsklasser betydde nye retoriske strategier og arenaer. Nye sakprosasjangere oppstår: både muntlige, som folkemøter og debatter, og skriftlige, som avisartikler, polemikker, trykte foredrag, stenograferte taler og politiske pamfletter. Resultatet er et paradigmatisk skille i norsk teksthistorie; til en ny offentlighet og en statsforvaltning hvor den nyoppdagede organisasjonsformen, og ikke minst de politiske partiene, skal spille en helt sentral rolle. I denne sammenheng gjennomgår den politiske retorikken fundamentale og varige endringer. Fremveksten av en politisk-retorisk praksis som er tilrettelagt moderne politikk, innebærer også en differensiering av retorikken. På den ene siden etableres den nøkterne, formelle og logosorienterte retorikken som kjennetegner *organisasjonsarbeidet* som tekstlig praksis. Denne formen for retorisk virksomhet er helt sentral i etableringen av det moderne partivesenet og statsapparatet, og er en vesentlig del av politisk-retorisk praksis helt frem til vår egen tid (NOU 19/2003). På den annen side utvikles den agiterende, forenklende og patosorienterte retorikken som kjennetegner torgtaleren og etterhvert *propagandaen* som retorisk virksomhet.[1]

Videre er det en rekke andre historiske utviklingstrekk ved Norges modernisering som har relevans for politikkens skriftlighet: Økning i antall skriveføre; bedrede muligheter for å trykke og distribuere tekster for stadig flere samfunnsgrupper; organisasjonssamfunnets

[1] Denne fremstillingen av retorikkens historiske polarisering står i stor gjeld til Kjell Lars Berge, som har argumentert for denne historiske fremstillingen i en rekke foredrag og artikler. Se bl.a. MA-kurs i politisk retorikk RETKOM4102 2008, Universiteten i Oslo, og artikkel i *Dagbladet* 29.08.2009

fremvekst; pressen som en raskt voksende samfunnsmakt osv. Det er i denne konteksten de politiske partiprogrammene oppstår som egen sjanger.

Analysemetode

For å gi en helhetlig beskrivelse av sjangeren norske partiprogrammer, har jeg valgt å fokusere på tre møtepunkter mellom tekst og historie: Først tekstenes *materialitet* i et skriftbruksperspektiv, videre tekstenes *topikk* i lys av teorier om sjangernormer, og deretter tekstenes handlingspotensial, det vil si som *talehandlinger,* i lys av retorisk sjangerteori. Disse reflekterer de tre metafunksjonene innen systemisk-funksjonell lingvistikk — en tekstuell dimensjon, en innholdsdimensjon og en mellompersonlig dimensjon (Halliday 2009) — og gir en bred inngang til sjangerens formale og funksjonelle trekk.

En lesning med fokus på tekstenes *materialitet* — «*den fysiske formen en tekst er avhengig av for i det hele tatt å eksistere som tekst*» (Aasdal et al. 2008: 140) — kan fortelle oss mye om tekstenes mening, bruksområde og institusjonelle og kulturelle funksjon og status. Om teksten er distribuert som pamflett eller som avisnotis, røper mye om hvilken lesesituasjon den brukes i, hvilken levetid den er forventet å ha, forholdet mellom tekstens leser og tekstens avsender osv. Forandringer i materialitet kan indikere forandringer i kommunikasjonssituasjonen, og antakelig også betydelige forandringer i sjangeren.

Videre fokuseres det på tekstenes *topikk*, eller nærmere bestemt programmenes *heuristiske topoi/innholdstopoi* (Gabrielsen 2008). Dette innebærer en kategorisering av de enkelte programpunktene som *spesifikke topoi,* som igjen sorteres i forskjellige *toposkategorier* (analysemetoden er inspirert av Bakken 2006). Målet her er å avdekke hvorvidt det etableres normer for hvilke topoi som opptrer i partiprogrammene.

For en teksthistorisk lesning er det også relevant å studere den mellommenneskelige dimensjonen ved teksten, altså å studere programmene som *situasjonell retorikk* — som sosial handling i retoriske situasjoner. For å gi mest mulig presise og etterprøvbare resultater mener jeg det er hensiktsmessig å bruke analysekategorier på både tekstuelt og kontekstuelt nivå. Dette innebærer i dette tilfellet et fokus på *intensjonalitet, modelleser* og *avsenderfunksjon* i sammenheng med historisk avsender og (trolig) historisk mottaker. Ved å sammenholde disse kan analysen beskrive situasjonens *retor,* dennes forståelse av et *påtrengende problem* og et *retorisk publikum* som kan realisere tekstens potensial.

Korpus

Tekstutvalget består av 16 tekster— 8 fra Høyre og 8 fra Det norske arbeiderparti (DNA) — fra perioden 1884 til 1906. Dette er alle de offisielle programmene til partiene i perioden, eller i det minste de offisielle programmene til de politiske sammenslutningene som *skulle bli* partiene slik vi kjenner dem i dag. Variasjoner av partiprogrammene som ikke er utgitt av partiene selv, er utelukket fra korpuset. Unntaket er de programmene som trykkes i partiavisene.

Perioden er valgt hovedsakelig fordi det er da sjangeren oppstår, og er derfor et naturlig sted å begynne. Samtidig er det tydelig at sjangeren i denne perioden er ustabil og endres fortløpende. Formatet endres, og det massedistribuerte programmet fra et konstituert politisk parti oppstår for første gang. Slike synkrone forskjeller og diakrone endringer legger opp til mange møtepunkter mellom tekst og historie, som igjen inviterer til et hermeneutisk arbeid hvor vi forhåpentligvis kan sitte igjen med mer kunnskap om både tekstene og konteksten.

Den historiske perioden er også interessant i et politisk-retorisk perspektiv. Partiene etableres som den kanskje viktigste institusjonen innenfor det norske demokratiet, samtidig med at stemmeretten utvides og landet oppnår sin suverenitet. I denne perioden oppstår også «valgkampen» som et gjenkjennelig fenomen. Gjennom de nye formene for politisk virksomhet får den norske offentligheten en betydelig utviklet og differensiert tekstkultur, tilrettelagt for moderne politikk. Den politiske retorikken vi kjenner i dag, kan slik sett sies å oppstå på denne tiden.

Analysematerialet er videre begrenset til to partier. Dette åpner for et sammenlignende perspektiv, samtidig som tekstmengden er overkommelig for en grundig tekstanalyse. Høyre og DNA er valgt fordi de i den aktuelle perioden antageligvis kan utvise de største forskjellene i ideologi, velgergrupper og organisatoriske forskjeller. Som landets eldste parti ville det vært naturlig også å inkludere Venstre i analysen. En kombinasjon av Venstre og Høyre ville imidlertid bare rommet partier som allerede ved stiftelsen hadde stortingsrepresentasjon, mens en kombinasjon av Venstre og DNA ville betydd en svært overlappende velgergruppe og til tider også formelt valgsamarbeid. Dette kunne i seg selv reist interessante problemstillinger, men jeg har her prioritert bredde i analysematerialet, for med større sikkerhet å trekke generelle slutninger om selve sjangeren.

Det er fortsatt mye historisk arbeid som gjenstår på de øvrige tekstene fra partiorganisasjonene på 1800-tallet. Dette er materiale som ikke har blitt regnet som historisk interessant, og har derfor ikke fått noe videre oppmerksomhet. Jeg har forsøkt å gå veien ad de viktigste trykkeriene som er tilknyttet partiene i denne perioden, men bare med delvis hell. Dette gjelder Johannes Bjørnstads Bogtrykkeri, som trykket de fleste tekstene til Høyre på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, og Holtermann Knudsens trykkeri, senere kjent som Arbeidernes Aktietrykkeri, som var et helt sentralt organ i det tidlige Arbeiderpartiet. Det er fortsatt huller i materialet når det kommer til de øvrige tekstpraksisene i partibevegelsene. Min studie kan forhåpentligvis også vise hvilken relevans slikt tekstmateriale kan ha, og peke på mulige problemstillinger til videre teksthistorisk arbeid.

Analyse og refleksjoner

Både Høyres og DNAs programmer endres betraktelig i første halvdel av 1890-tallet. Disse endringene vedrører både materialiteten, innholdet og den mellompersonlige dimensjonen. Det er derfor relevant å snakke om at *sjangeren* etableres og konsolideres i denne perioden.

For å kunne presentere noen utdrag fra tekstanalysen mer utførlig, har jeg her valgt å fokusere på tekstene materielle kvaliteter. Det er her vi finner mange av de mest omfattende og interessante endringene i sjangeren i løpet av 1890-tallet. Analysen av tekstenes topikk og retoriske situasjon er her ment som supplerende innspill, og referer derfor en grundigere tekstanalyse.

Materialiteten

En analyse av tekstenes materialitet viser at både DNAs og Høyres programmer går fra å være en intern tekstpraksis til å bli massedistribuerte – i form av avisnotiser, flygeblader eller pamfletter — iøbet av første halvdel av 1890 -tallet. Dette innebærer en overgang fra organisasjonsintern til massedistribuert tekstpraksis. Disse endringene er varige og kan beskrives med utgangspunkt i flere analysekategorier, som format, disposisjon, tittel og forventet levetid.

For begge partiene endres programmenes format i løpet av 1890-tallet, fra å inngå i møtereferater fra partiets landsmøte, eller såkalte sirkulærskrivelser, til å bli trykt som egne pamfletter og flygeblader. En kronologisk fremstilling av programmenes format og teksttype viser denne utviklingen tydelig (se tabell 1).

	Høyre	**DNA**
1884/1887	Sirkulærskrivelse	Møtereferat
1888	Adressert flygeblad[2]/Fraktur	Møtereferat
1891	Adressert flygeblad/Fraktur	Pamflett/Antikva
1894	Avisnotis/Fraktur Flygeblad/Antikva	Pamflett/Antikva
1897	Avisnotis/Fraktur Flygeblad/Fraktur	Pamflett/Antikva
1900	Avisnotis/Fraktur Flygeblad/Fraktur	Pamflett/Antikva
1903	Avisnotis/Fraktur Flygeblad/Antikva	Pamflett/Fraktur Lomme format/Fraktur
1906	Avisnotis/Fraktur	Pamflett/Fraktur

Tabell 1. Format/Typografi Partiprogrammer 1884–1906

[2] Flygebladene er i pamflettstørrelse og trykket på begge sider. Når jeg her har valgt å kalle dem «flygeblader» og ikke «pamfletter» er det for å understreke forskjeller.

Teksttypen må ses i sammenheng med at Norge i denne perioden omstilles fra fraktur til antikva, og de typografiske nyansene kan som følge av dette ikke vektes for tungt. Noe som imidlertid er interessant, er den typografiske organiseringen. Samtlige tekster i utvalget organiserer i det minste deler av programmet punktvis, og det er tydelig at dette er en vel etablert sjangernorm. En annen ting som er interessant, er tekstenes tittel. De tidligste tekstene har ingen eksplisitt tittel som indikerer at de skriver seg inn i en etablert sjangertradisjon. Dette forekommer først i 1891 for DNAs vedkommende, og i 1894 for Høyre.

	Høyre	**DNA**
1884/1887	(Ingen eksplisitt tittel)	(Ingen eksplisitt tittel)
1888	(Ingen eksplisitt tittel)	(Ingen eksplisitt tittel)
1891	(Ingen eksplisitt tittel)	*Program og Statuter for Det norske arbejderparti*
1894	*Vort Program / Høires Program*	*Program og Statuter for Det norske arbejderparti*
1897	*Det konservative Partis Program / Vort Program*	*Program og Statuter for Det norske arbejderparti*
1900	*Høires Program / Høires Valgprogram*	*Det norske arbejderpartis (socialisternes) program / Program og statuter for Det norske arbeiderparti*
1903	*Høires Program / Høires Valgprogram*	*Arbeiderpartiets program*
1906	*Valgopraab*	*Love og Program for Det norske arbeiderparti*

Tabell 2. Tittel Partiprogrammer 1884–1906

Det som tradisjonelt regnes som Høyes første program, er trykket i den konstituerende teksten *Cirkulærskrivelse No 1. fra de konservative Foreningers Centralstyrelse* fra 1884. I dette tilfellene kan ikke programmet regnes som en egen tekst, og det er ikke før i 1888 at Høyres program utformes som en selvstendig tekst i noe som kan minne om en egen sjanger. Sammenlignet med DNAs programmer er det hos Høyre større variasjoner i formatet gjennom hele perioden. I 1888 er programmet skrevet på et flygeblad— enkelt ark med dobbelt trykk — og har ikke annen overskrift enn en adresselinje:

Til ……
i ……

Lignende format finner vi i 1884 og 1891. Adressefeltet viser at flygebladene har blitt sendt til fortrinnsvis medlemmer per post eller lignende, fremfor å bli delt ut til en anonym velgergruppe.

Fra 1894 er Høyres programmer gitt et format som egner seg bedre til massedistribusjon. Programmene har i denne perioden blitt trykket som avisnotiser og som flygeblader med tittel og uten adresselinje. Med utgangspunkt i *Aftenposten*, den ledende konservative avisen i Norge på denne tiden, får vi et inntrykk av hvordan programmene har blitt distribuert gjennom avisene. Her er programmene som oftest trykket på første side, med stor overskrift og med samme ordlyd som i flygebladene. Det er ikke noen faste intervaller mellom når programmene blir trykket i avisene, men det er tydelig at de er trykket i forbindelse med stortingsvalg og landsmøte. Den hyppigste forekomsten av programmer i avisen finner vi i 1894, da de blir trykket nesten ukentlig i perioden før valget. Den laveste forekomsten av programmer i avisene etter 1891 finner vi i 1906. Her er programmet stort sett bare indirekte referert i redaksjonelt stoff.

Høyres flygeblader er av veldig enkel kvalitet, trykket på tynt og antakelig rimelig papir med enkelt eller dobbelt trykk. Trolig er flygebladene trykket på tidlig trebasert papir med lavt cellulosenivå, noe som stemmer overens med den tekniske utviklingen til trykkeriene i Oslo i perioden (Se bl.a. Ottosen 2010: 111ff; Johansen 2007: 32ff). Dette har trolig hatt betydning for tekstenes levetid: Dette er tekster som leseren har lest en gang før han har kastet det eller puttet det i en skuff, noe som stemmer overens med en beskrivelse av tekstene som massedistribuert valgkampsmateriell.

De materielle kvalitetene til DNAs programmer skiller seg på flere punkter fra Høyres programmer. Det er naturlig å dele DNAs programmer inn i to forskjellige perioder: før og etter 1891. Programmene fra 1887 og 1888 er trykket i møtereferater, mens programmene fra 1891 til 1906 er trykket i egne pamfletter sammen med lover og vedtekter for partiet og partiavisen, noe som titlene også indikerer. Også denne formatendringen kan beskrives som en overgang fra organisasjonsinterne til massedistribuerte tekster. At DNAs programmer er trykket som pamfletter, det vil si som mindre heftede brosjyrer på mellom 4 og 19 sider, og at papirkvaliteten er noe høyere, tyder på at disse tekstene har hatt en lengre levetid. Trolig har leseren tatt vare på teksten og lest den flere ganger eller delt den med andre. Programmene trykkes også med partiets lover og vedtekter. Disse er av en slik natur at det er naturlig å konsultere dem fremfor å memorisere dem, og de er trolig av liten interesse for andre enn medlemmer og potensielle medlemmer i partiet. At DNAs programmer trykkes hvert år i perioden 1887 til 1906 år — i motsetning til Høyres programmer som kun trykkes i valgår — kan også tyde på forskjellige bruksområder. Mens Høyres programmer er tydelig koblet til valget, har DNAs programmer trolig en mer generell funksjon i partiorganisasjonen. På bakgrunn av disse materielle trekkene er det naturlig å betrakte DNAs programtekster som en form for medlemshefter eller partibøker: en tekst som distribueres til medlemmer eller potensielle medlemmer i partiet, og som disse tar vare på videre og bruker i forbindelse med sitt medlemskap.

På grunnlag av denne analysen er det mulig å peke på noen felles diakrone endringer i programmene. Dette inkluderer punktvis organisering av stoffet, et format som er egnet for massedistribuering, og en tittel som tydelig indikerer at dette er et partiprogram. Disse

endringene er varige, og det er derfor mulig å snakke om utvikling eller etablering av sjangernormer.

Videre viser analysen også betydelige synkrone forskjeller mellom partiene. DNAs program trykkes etter 1891 som heftede pamfletter, mens Høyres programmer fra 1894 trykkes som flygeblader og avisnotiser. Dette betyr at programmenes funksjon trolig har vært noe forskjellig i de enkelte partiene. Den materielle analysen indikerer at DNAs programmer trolig har spilt en viktig rolle som medlemshefter. De trykkes nesten alltid sammen med partiets vedtekter, og er trykket i et format og en kvalitet som tyder på at leseren har beholdt teksten i noen tid. Høyres programmer er derimot nærere knyttet til selve valget, og har trolig, etter 1894, utfylt en funksjon som valgkampsmateriell. De har kort levetid, og er gjerne trykket i partiets «egne» aviser.

Topikken

I samsvar med dette utvikles det i løpet av perioden normer for hvilke topoi som kan og bør inkluderes i en tekst innenfor sjangeren norske partiprogrammer. Selv om det er store forskjeller i perspektivet de forskjellige partiene har til de forskjellige temaene, er selve temaene i stor grad sammenfallende. Også her er forskjellen mellom de tidligste og de seneste programmene i korpuset tydelig: De første programmene følger få eller ingen normer for hvilke temaer programmene skal behandle, mens de seneste programmene alle behandler temaer som sosialpolitikk, økonomisk politikk og demokratiske og konstitusjonelle spørsmål.

Den generelle tendensen er at politikkens felt utvider seg i perioden, og at konstitusjonelle, demokratiske, sosiale og økonomiske spørsmål etableres som obligatoriske felter for partiprogrammene. Dette kan betraktes som en utvidelse av hva som regnes innenfor politikken som samfunnssfære: hva som betraktes som relevant for partiene å arbeide for og for Stortinget å behandle. En skjematisk oppstilling kan gi en indikasjon på hvordan topikken utvikles innen sjangeren norske partiprogrammer mellom 1884 og 1906 (se tabell 3). Denne inndelingen i toposkategorier støttes også til dels av tekstenes disposisjon. De spesifikke topoi som kan kategoriseres sammen, organiseres ofte også etter hverandre i selve programteksten.

Konstitusjonen og det politiske systemet		HØYRE	ARBEIDERPARTIET
K1	Grunnloven	H84 H88 H91 H94 H97	
K2	Stemmerett og valg	H84 H88 H91 H94 H97 H00 H03	A87 A88 A91 A94 A00 A03 A06
K3	Parlamentarisme og storting	H84 H91 H94 H97 H00 H03 H06	A91 A94 A00 A06
K4	Unionen med Sverige	H84 H88 H91 H94 H97 H00 H03	A03
K5	Ytrings- og forsamlingsfrihet		A91 A94 A00 A03 A06
K6	Administrasjon og byråkrati	H06	
Sosialpolitikk			
S1	Arbeidslov	H94 H97 H00	A87 A88 A91 A94 A00 A03 A06
S2	Pensjon og forsørgelse	H94 H97 H00 H03 H06	A91 A94 A00 A03 A06
S3	Alkoholpolitikk	H94 H97 H00 H03 H06	
S4	Lån og bolig	H00	A03
Økonomisk politikk			
Ø1	Statsbudsjett	H84 H88 H91 H94 H97 H00 H03	
Ø2	Toll og skatter	H84 H88 H91 H94 H97	A87 A88 A91 A94 A00 A03 A06
Ø3	Næring og landbrukspolitikk	H88 H91 H94 H97 H00 H03 H06	A06
Ø4	Anbudsvesen og kontraktører		A88 A91 A94 A00 A06
Ø5	Eiendomsrett og ekspropriasjon	H00 H03 H06	A03 A06
Institusjoner			
I1	Forsvaret og militarisme	H84 H06	A91 A94 A00 A03 A06
I2	Rettsvesen og rettspleie	H84 H00	A88 A91 A94 A00 A06
I3	Kirken	H84	A91 A94 A00
I4	Skole og opplysning	H88 H91	A88 A91 A94 A00 A03 A06
Politiske bevegelser			
P1	Kvinnesaken	H84	
P2	Arbeiderbevegelsen	H88 H91	A87 A91 A94 A00 A06

Tabell 3. Toposkategorier og spesifikke heuristiske topoi

På tross av disse diakrone endringene i sjangeren, er det store forskjeller i perspektivet som knyttes til de enkelte temaene i programmene. Generelt sett kan man si at Høyre ofte har et næringslivsperspektiv eller et økonomisk perspektiv på de enkelte politiske saksområdene, mens DNA som oftest har et arbeiderperspektiv. Dette gjør noen av kategoriseringene vanskelige. For eksempel kan DNAs tematisering av kontraktsformen i næring~~sli~~vet «*Anbuds- og Licitationsystemets Anvendelse ved offentlige Arbeiders Udførelse ophører*» (1900) **—** eller ekspropriasjon av bedrifter **—** «*Staten overtager lønnede produktive Virksomheder*» (1903) **—** kunne blitt plassert innen en videre definisjon av *næringslivs- og landbrukspolitikk* (Ø3). Perspektivet er imidlertid svært forskjellig. Der Høyre er innrettet mot næringslivet og jordeiernes vilkår, er DNAs perspektiv klart rettet mot arbeidernes vilkår. I slike tilfeller kan en betraktning av de to topoiene som forskjellige perspektiver på samme tema, forklare noe av de synkrone forskjellene innen topikken. Ved å plassere dem innenfor

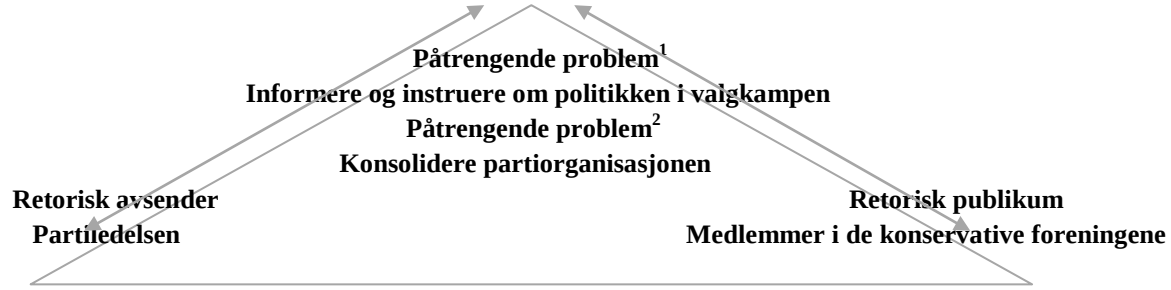
samme toposkategori, er det imidlertid mulig å sammenligne og tematisk plassere politiske standpunkter, selv fra svært forskjellig ideologisk hold. I disse konkrete eksemplene har ekspropriasjon blitt plassert i samme spesifikke topoi som eiendomsrett (Ø5), da begge vedrører eiendomsforhold og beskyttelse eller fordeling av eiendom, mens programpunktet om kontraktører ikke har noe motpol i Høyres programmer. Begge de spesifikke topoi er ordnet under toposkategorien «Økonomisk politikk».

Dette sammenfaller også med tekstenes modellesere. I tillegg til at de legger opp til forskjellig praktiske bruksområder — og slik sett forskjellige lesestrategier — forholder de to partiene seg også til svært forskjellige *doxaer*. Selv når programmene blir massedistribuert, er det tydelig at de er rettet mot lesere med felles ideologiske og politiske overbevisninger.

Situasjonell retorikk

I likhet med den materielle analysen og toposanalysen peker analysen av programmene som situasjonell retorikk på store endringer i begynnelsen av 1890-tallet. Samtidig som programmene blir massedistribuert, endres avsenderen og mottakeren fra partiledelse og partimedlem til parti og velger. Denne endringen i aktørrollene innebærer også endringer i tekstenes sosiale funksjon.

Høyres programmer tilbyr her et illustrerende eksempel. De tidligste programmene trykkes med eget felt for mottakerens navn og adresse og er underskrevet med navnene på medlemmene i sentralstyret. Dette gir en god indikasjon på historisk leser og avsender, samtidig som det legger sterke føringer på hvilken rolle disse i situasjonen kan innta, henholdsvis som partimedlem og partiledelse. Dette kan også hjelpe oss til å gi en plausibel beskrivelse av situasjonens påtrengende problem(er).

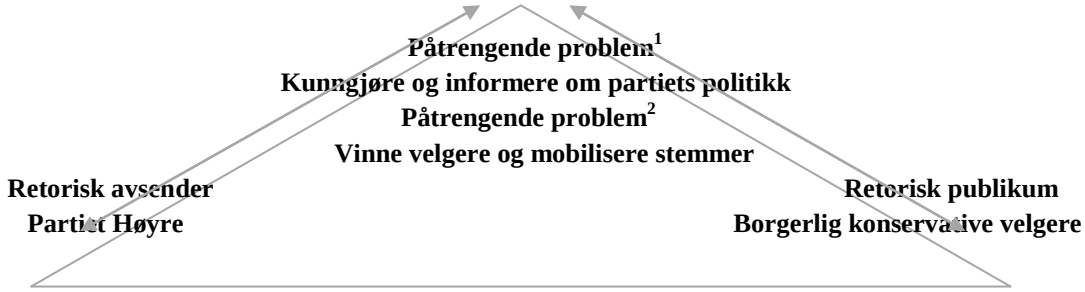

Modell 1. Retorisk situasjon: Høyre 1884–1891

At tekstenes funksjon er å informere og instruere om politikken i valgkampen, og gjennom dette konsolidere partiorganisasjonen, er en rimelig fortolkning ut fra aktørenes rolle som partileder og partimedlem. De dominerende talehandlingene som kommer til uttrykk i tekstene underbygger dette. I programtekstene står det at hensikten er å «*henlede de konservative foreningers oppmerksomhet mot de viktigste punktene for Grunnlovsforeningenes videre arbeide*» (eksempel fra 1888), en klart direktiv språkhandling. Sett i forhold

til den historiske konteksten, er også dette en plausibel forståelse av programmenes retoriske situasjon. Etableringen av en ny form for offentlighet, hvor politiske organisasjoner og massemedier gjør seg stadig mer gjeldende, skaper behov for konstituering og konsolidering av en felles politisk plattform for et nyetablert politisk parti. Forholdet mellom sentralstyret og foreningens medlemmer gjør seg også stadig mer gjeldende i politikken på 1880-tallet.

Innen utgangen av perioden er det tydelig at både aktørene har endret sine roller og tekstene har endret sin funksjon. Programmene trykkes ikke lenger med adresselinje og underskrift. Avsenderrollen etableres gjennom tekstens tittel, som tydelig erklærer dette som «Det konservative partis program» eller som «Høyres program», og ikke gjennom navnetrekk. Det er også partiet som helhet som er agens i selve programtekstene. Når tekstene nå er massedistribuerte i forbindelse med valg, men fortsatt med et tydelig «borgerlig» perspektiv, som toposanalysen viste, er det naturlig å betrakte den potensielle leseren som en borgerlig konservativ leser.

Modell 2. Retorisk situasjon: Høyre 1894–1906

At programmenes funksjon er å kunngjøre og informere om partiets politikk, med den hensikt å vinne velgere og mobilisere stemmer til valget, er en rimelig fortolkning, da tekstene er distribuert fra et politisk parti til potensielle velgere i valgkampsammenheng. Sammenlignet med den retoriske situasjonen som programmene inngår i før 1894, er forskjellene betydelige. Aktørene er endret fra partiledelse og partimedlemmer til parti og velger. Sett i forhold til den historiske konteksten, er også dette i tråd med de generelle tendensene i offentlighetens utvikling: Partiorganisasjonenes styrkes og valgkampene tilspisses. Stortingsvalgene i denne perioden betydde i praksis vinn eller forsvinn for høyrepartiet (Kaartvedt 1984). Dette gjorde 1890-tallets valgkamper spesielt intense, og disse første fremstøtene for å mobilisere og verve flest mulig velgere med oppslutning til et etablert politisk parti preget også den politiske retorikken.

På 1890-tallet vokser også Høyre kraftig, samtidig som organisasjonsstrukturen konsolideres og styrkes. Dette gjør både partiprogrammenes gamle funksjon, som *direktiver* til lokale medlemmer, og ikke minst den gamle kommunikasjonssituasjonen, mellom

sentralstyre og lokalforening, mindre relevant. Fra 1890-årene kan programmene leses som en måte for et samlet parti å adressere en stadig større gruppe velgere på.

En slik utvikling gjenfinnes også i DNAs programmer. Når programmene endrer format, endres også avsenderen og mottakeren, fra landsmøte og organisasjonsmedlem til parti og potensiell medlem eller meningsfelle. Det er imidlertid mindre tydelig at DNAs programmer har hatt noen instruerende funksjon i de tidligste eksemplarene.

Den mellompersonlige analysen avdekker også betydelige forskjeller mellom de to partiene, og i hvilken praktisk og sosial funksjon tekstene har hatt. Sett i lys av den historiske konteksten, har trolig Høyres programmer før 1894 fungert som instrukser fra sentral-administrasjonen til forskjellige lokallag om hvilke punkter de skal agitere for i valgkampen. DNAs programmer, som ikke er direkte knyttet til stortingsvalg, fungerte heller som samlende politiske manifester som kjernen i den politiske bevegelsen ønsket at flest mulig arbeidere skulle stille seg bak. Også etter 1891 er det grunnlag for å hevde at DNAs programmer i større grad enn Høyres programmer — har hatt en samlende funksjon i arbei derbevegelsen. Programmene er kanskje først og fremst politiske erklæringer som leseren inviteres til å gi sin tilslutning til, og gjennom dette bli med i den politiske bevegelsen. Programmene fungerer slik sett også som et politisk krav til de venstremenn som formelt sett representerer arbeiderstemmene. I forhold til den historiske konteksten er også dette en sannsynlig lesning. DNA var ikke en reell kandidat til stortingsrepresentasjon før etter århundreskiftet. Tilpasningen av programmene som valgmateriell skjedde derfor mer gradvis i dette partiet.

Selv om norske partiprogrammer fremstår som en samlet og avgrenset sjanger innen utgangen av perioden, er det altså fortsatt store forskjeller i hvordan tekstene brukes, og hvilken betydning de har, innenfor de forskjellige partiene.

Overgangen fra organisasjonsintern til massedistribuert skriftpraksis innebærer grunnleggende endringer i distansen mellom aktørene og samhandlingen i den situasjonelle konteksten. Dette betyr mindre mulighet for leserne til å gi respons, og en større distanse til den sentrale handlingen — å stemme ved valget — som programmene knytter seg til.

Samtidig indikerer analysen at de senere programmene i større grad er innrettet mot tekstenes perlokusjonære effekt: Det er ikke lenger *informasjon* eller *instruksjon*, men *mobilisering* som er programmenes pragmatiske mål. I den historiske sammenhengen er det opplagt at kunngjøring og informasjon om politiske standpunkter har en annen praktisk funksjon. Denne perlokusjonære funksjonen er sterkere til stede i de senere eksemplarer av sjangeren. Med utgangspunkt i Jürgen Habermas' kommunikative handlingsteori kan dette beskrives som en overgang fra kommunikativ til strategisk handling (Habermas 1984). Ettersom partiorganisasjonene vokser og blir mer strukturert, og ettersom valgkampene blir mer offentlige, med flere velgere og flere kanaler for politisk kommunikasjon, endres den politiske retorikken: fra konsensusorientert kommunikasjon innrettet mot overtalelse til mer strategisk og taktisk kommunikasjon innrettet mot mobilisering. Det gjennomføres slik sett en overgang fra deliberasjon til agitasjon.

Definisjon av sjangeren norske partiprogrammer

På grunnlag av tekstanalysen vil jeg foreslå følgende definisjon av sjangeren norske partiprogrammer anno 1906:

> *Punktvis oppstilte erklæringer fra et konstituert politisk parti om dets standpunkter på bestemte politiske områder, som er gjort offentlig kjent med den hensikt å mobilisere tilslutning til standpunktene gjennom demokratisk valg.*

Denne definisjonen kan tilby et nyttig perspektiv på sjangeren også i dag. Definisjonen tar utgangspunkt i noen konstituerende trekk ved sjangeren som helst ikke bør fravikes. Det er her altså snakk om sjangernormer for hva som bør eller må inkluderes i sjangeren norske partiprogrammer slik den forekommer i 1906. Analysen viser også at sjangeren i sine tidligste år ikke svarer til den definisjonen som er foreslått ovenfor, men at denne forståelsen av sjangeren kommer til i løpet av perioden. Analysen er slik sett en studie av *hvordan en sakprosasjanger blir til*.

For det første er den typografiske organiseringen i punkter et klart sjangertrekk som er til stede i alle partiprogrammer både før og etter 1906. Dette kan imidlertid ikke betraktes som en absolutt nødvendighet. Programmene inneholder ofte også tekst som ikke er punktvis oppstilt, som oftest i form av eksplisitt ideologisk plassering i innledningen eller lignende. For det andre rommer definisjonen en avgrensning av programmenes avsender: «et konstituert politisk parti». Dette innebærer at avsenderen må være en organisasjon — ikke en enkeltperson eller en stat — og at denne organisasjonens formål er politisk representasjon etter gjeldende demokratiske rammer. Analysen viser også at det er partiet — ikke ledelsen eller sekretariatet — som inntar avsenderrollen i tekstene innen 1906. Definisjonen gir også en svært vid bestemmelse av normer som kvalifiserer sjangerens tematiske og mediale krav. Formuleringen «bestemte politiske områder» er ment å skulle reflektere den til en hver tid gjeldende forståelse av hva som befinner seg innenfor politikken som samfunnssfære. Lignende skal formuleringen «gjort offentlig kjent» reflektere foranderlighet både i offentligheten og i tekstkultur: Hvordan og til hvilken grad en tekst er «offentlig» vil variere med tid og sted. I denne perioden har tekstene et format som tydelig er egnet for massedistribusjon, som pamfletter, flygeblader eller avisnotiser. Videre rommer definisjonen både illokusjonære og perlokusjonære mål: «erklæringer» som skal «vinne tilslutning til standpunktene gjennom demokratisk valg». Dette innebærer et krav til avsenderens sannferdighet, og innforståtthet med dennes strategiske intensjon. Særlig hos Høyre er det tydelig at tekstene skal få leseren til å gi sin tilslutning til innholdet, og gjennom dette mobilisere stemmer til valg.

Denne definisjonen fanger imidlertid ikke alle de mulige bruksområdene og funksjonene partiprogrammene har hatt gjennom tiden. Den videre studien viser at programmene kan ha flere funksjoner: Blant annet kan de ha en organisasjonsbyggende funksjon; de kan virke samlende innenfor en bredere politisk koalisjon; de brukes som

grunnlag for politisk diskusjon og debatt m.m. Som sakprosatekster har partiprogrammene mange potensielle bruksområder, og det er vanskelig å fange alle disse i en enkelt definisjon.

Analysens betydning

Hvilke nye innsikter kan så denne studien tilby? Først og fremst kan den tilby innsikter i selve sjangeren, men den har også ført med seg innsikter om de tidligste norske valgkampene, organisasjonssamfunnets offentlige ordskifte og ikke minst skriftkulturen i de tidlige partiorganisasjonene — innsikter som kan ha betydning når historien skal skrives videre. Muligheten for generalisering begrenses selvsagt av et heller lite korpus innenfor et fortsatt temmelig uutforsket felt. Men jeg vil likevel tillate meg å komme med noen refleksjoner over hvordan en bedre forståelse for partiprogrammene som sjanger kan gi nye perspektiver på partienes historie og på den borgerlige offentlighetens fremvekst og forfall i Norge.

Programmene som uttrykk for offentlighetens strukturforandring

Den borgerlige offentlighetens fremvekst og forfall — overgangen fra selveierdemokratiets resonnerende offentlighet til organisasjonssamfunnets massedistribuerte og institusjonaliserte kommunikasjonspraksis — har vært den viktigste historiske forståelsesrammen i analysen. Dette har blitt fremhevet som en viktig forutsetning for partienes dominerende rolle innenfor den politiske offentligheten, og dermed også for utviklingen av partiprogrammer som sjanger. Men analysen av partiprogrammene er også et konkret og håndfast eksempel på *hvordan* de enkelte tekster og skriftpraksiser var i endring.

Etableringen og utviklingen av norske partiprogrammer som sjanger følger flere av de trinnene som kjennetegner «offentlighetens forfall» i sin helhet:

- Endringer i publiseringsmønsteret, fra organisasjonsintern kommunikasjon innenfor privatsfæren — partiprogrammene til Høyre har eget navn- og adressefelt — til massedistribusjon gjennom pamfletter, flygeblad og avisnotiser.
- Utvidelse av det retoriske publikum, fra meningsfeller og organisasjonsmedlemmer til velgere generelt.
- Overgang fra kommunikativ konsensusorientert deliberasjon til taktisk og strategisk agitasjon.
- Konsolidering av partiorganisasjonen, noe som betyr at *partiet* fremstår som retorisk avsender og en autonom størrelse i offentligheten.
- Endelig representerer partiprogrammene også en utvidelse og systematisering av politikken som samfunnssfære.

Til sammen kan sjangerstudien tilby en konkret og detaljert beskrivelse av hvordan en sakprosasjanger vokser frem i sammenheng med «offentlighets forfall», og et konkret uttrykk

for den repolitisering av sosialsfæren som organisasjonenes og interesseorganisasjonenes retoriske praksis representerer.

Periodens betydning for norsk politisk retorikk

Perioden som dette tekstmaterialet er hentet fra, er ansett som en svært viktig periode i norsk sakprosa- og norsk politisk historie. Ikke minst beskrives den som et veiskille for norsk politisk retorikk. Blant annet skriver Kjell Lars Berge om denne periodens betydning:

> *… typisk for den politiske retorikken i Norge — og Norden — er den spesielle retorikken som blir utviklet av folkebevegelsene mot slutten av 1800-tallet. Denne retorikken hadde to ulike kjennetegn: Den ene var emosjonell, forenklende og mobiliserende. Den ble kalt «propaganda», og ble på sitt beste fremført av politikere som Martin Tranmæl. Den andre var fornuftsbasert, kunnskapsorientert, kompleks og overbevisende, og er utviklet som en slags retorisk sedelære i Einar Gerhardsens innflytelsesrike lærebok «Tillitsmannen» fra 1930. Mens propagandaen forsvant som anstendig retorisk tradisjon etter 1945, forble den saklige og nøkterne retorikken som Gerhardsen presenterer i «Tillitsmannen», den dominerende retorikken i Norge i mange år etter krigen* (Berge, Kjell Lars «Politikk og Retorikk» i *Ideer* i *Dagbladet* 29.8.2009, se også Johansen og Kjeldsen 2005).

Ifølge denne analysen er det ikke gitt at partiprogrammene kan plasseres i noen av disse to kategoriene. Som sakprosa med et bredt bruksområde, er de ikke representative for én av de to typene retorisk virksomhet Berge her sikter til. Men sitatet peker på et viktig aspekt ved perioden sjangeren utvikles i. Den politiske retorikken som ble utviklet i kjølvannet av 1800-tallets store samfunnsomveltninger, skulle legge grunnlaget for det politiske ordskiftet helt frem til vår egen tid. Den retoriske praksis som skisseres i *Tillitsmannen*, bygger i stor grad på selve organisasjonsformen og organisasjonenes interne retoriske praksis. I en moderne utgave av *Tillitsmannen* gir Truls Gerhardsen, som har revidert Einar Gerhardsens originale utgivelse, også en historisk begrunnelse for dette retoriske idealet:

> *Det var viktig for hele arbeiderbevegelsen å trekke enkeltmennesket med. Derfor skulle organisasjonstilhørigheten styrkes. Organisasjonene skulle i vesentlig grad bære preg av individenes muligheter til å få innflytelse på egne liv og på organisasjonens generelle syn på samfunnsspørsmål. Da ble det viktig at møter, grupper og komiteer fikk en arbeidsform som ga alle tilstedeværende rett og muligheter til å uttale seg, og som sørget for at avgjørelsene fanget opp meningen til flertallet av dem som var til stede på møtene* (Gerhardsen 2008: 15f).

Denne analysen antyder at partiprogrammene var en sentral del av dette arbeidet innenfor arbeiderbevegelsen. De var helt sentrale i bevegelsens tidlige tekstkultur, både som medlemshefter med vedtekter, lover og politiske standpunkter samlet i ett; som topikk over de

samfunnsområder som bevegelsen var rettet mot; og som situasjonell retorikk som styrket organisasjonstilhørigheten og vervet nye medlemmer.

I denne sammenheng kan studien peke på særlig to områder hvor teksthistorisk analyse av en sjanger kan tilby nye perspektiver på historien: Den understreker skriftkulturens betydning for arbeiderbevegelsens fremvekst, og den fremhever 1890-årene som et vendepunkt i norske politisk retorikk.

Skriftkulturens betydning for arbeiderbevegelsens fremvekst

Denne studien av tidlige norske partiprogrammer kan reise et nytt perspektiv på hvilken betydning skriftpraksiser og skriftkulturen har hatt for arbeiderbevegelsens fremvekst. De tidligere arbeiderbevegelsene, som bevegelsen rundt Marcus Thrane noen tiår tidligere, hadde ikke noen veletablert skriftkultur.[3] Dette er en sentral forskjell mellom Thranes bevegelse og den politiske mobiliseringen rundt Arbeiderpartiet som fortsatt ikke er tilstrekkelig historisk gransket. Den langvarige suksessen til den andre store arbeiderbevegelsen, hvor Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen stod sentralt, må delvis tilskrives deres evne til å gjøre organisasjonen skriftlig.

I denne sammenheng kan også partiprogrammene ha spilt en avgjørende rolle. For det første betydde massedistribueringen av programmene som medlemshefter at organisasjonens politiske standpunkter var kjent og anerkjent av alle organisasjonens medlemmer. Sosialistisk teori og ideologisk propaganda var lite utbredt i den norske arbeiderbevegelsen (Bull 1985). Det er lite som tyder på at de faktiske medlemmene var noe videre opptatt av de filosofiske og sosiologiske betraktningene som lå bak den politiske retningen. Arbeiderne var opptatt av hverdagslige og konkrete spørsmål om arbeidskår og sosiale vilkår, og det var denne typen spørsmål som ble diskutert på arbeidermøtene. Det som samlet den politiske bevegelsen rundt Arbeiderpartiet, var heller en rekke konkrete politiske krav fremfor ideologisk overbevisning. Programmet var nettopp slike konkrete politiske krav.

Analysen tyder på at det gjennom hele perioden er de organiserte arbeiderne eller arbeiderklassen som er partiprogrammenes retoriske publikum. Innenfor arbeiderbevegelsen ble programmet ofte også brukt som et utgangspunkt for diskusjon og undervisning, som en slags topikk over organisasjonens politiske basis. Denne bruken av programmet kan ha vært avgjørende for at den voksende medlemsmassen bevarte en felles forståelse av hva som var organisasjonens formål. Dette var mulig ikke minst siden partiprogrammene fra begynnelsen av 1890-tallet ble trykket som tekster som var lette å distribuere og trolig hadde lang levetid.

For det andre må utviklingen av en egen skriftkultur anses som et helt sentralt ledd i arbeiderbevegelsens organisasjonsbygging. At skriftpraksisene blir utviklet i perioden, kan

[3] Selv om *Arbeiderforeningenes blad* (1849-56) nok var et helt sentralt bindeledd mellom thranittene, ble det et helt annet omfang over skriftpraksisen i 1880-årenes arbeiderbevegelse. Ikke minst gjaldt dette økning i antall instrumentelle tekster — som hadde viktige organisatoriske funksjoner — og pedagogiske tekster — som i tillegg til å spre meningsinnhold, representerte et helt nytt forhold til aktiv organisasjonsbygging og kunnskapsutvikling.

tyde på at arbeiderbevegelsen blir bedre organisert. Men det kan også forstås som en forutsetning for denne organiseringen. Uten skriftlig kommunikasjon er det vanskelig å bygge en velfungerende organisasjonsstruktur. Ikke minst er det vanskelig å opprettholde en forpliktende og deltagende medlemskapsmodell. I denne sammenheng kan også partiprogrammet ha spilt en betydningsfull rolle. Som medlemshefte kan partiprogrammet ha betydd svært mye for organisasjonstilhørigheten. At programmet ble trykket sammen med partiets vedtekter og lover støtter dette: Tilslutning til programmet innebar også en forventning om medlemskap i partiet, med de forpliktelser og goder dette medførte.

1890-årene som et vendepunkt for norsk politisk retorikk

Studien kan altså plassere partiprogrammene sentralt i forandringen av den politiske offentligheten i Norge på 1800-tallet. Selv om forandringen av offentligheten skjedde svært gradvis i løpet av 1800- og 1900-tallet, har min studie vist at de fundamentale endringene i korpuset — her omtalt som etableringen av sjangeren norske partiprogrammer — skjer i løpet av få år: fra 1891 til 1894. Analysen har også fremhevet en rekke kontekstuelle faktorer i dette tidsrommet som har påvirket sjangeretableringen. Med utgangspunkt i denne studien er det mulig å betrakte 1890-årene som et viktig vendepunkt for norsk politisk retorikk.

Analysen av tekstenes mellompersonlige dimensjon indikerer at valgkampen i 1894 representerer et vendepunkt i partiet Høyres historie. En mulig hypotese er at valgkampen, organisasjonsoffensiven og de medfølgende endringene i organisasjonsstrukturene førte til endringer i partiets kommunikasjon — at de nå konsentrerte seg om å spre programpunktene til en videre velgergruppe, noe som betydde at budskapet måtte være representativt for et samlet parti, ikke kun sentralstyret.

Oppsummering

Et teksthistorisk sjangerstudium av sjangeren norske partiprogrammer i perioden 1884 til 1906 viser hvordan en sakprosasjanger oppstår i samspill med offentlighetens og de politiske partienes utvikling. Mer konkret viser det hvordan denne sjangeren oppstår i gjenkjennelig form i løpet 1890-årene. Programmene går i denne perioden fra å være organisasjonsinterne tekster — instrukser og informasjon distribuert i forbindelse med møtereferater — til å være massedistribuerte tekster som skal overtale eller mobilisere velgere i forbindelse med valg.

Sjangerstudiet kan også betraktes som et eksempel på den omfattende endringen i norsk retorisk praksis, og norsk politisk offentlighet, som skjedde på slutten av 1800-tallet. Studien kaster lys over de tidlige partibevegelsenes tekstkultur. Særlig for Det norske arbeiderpartis vedkommende må dette betraktes som et organisatorisk gjennombrudd. Analysen gir slik sett et innblikk i hvordan arbeiderbevegelsen entret skriftligheten. Denne utviklingen skiller bevegelsen rundt Det norske arbeiderparti og LO fra tidligere

massemønstringer, og må delvis også forklare dennes suksess. Videre fremhever analysen 1890-årenes valgkamper som en brytningstid for norsk politisk retorikk: Her finnes de første tydelige tilfellene av en moderne valgkamp i forbindelse med Stortingsvalg.

Litteratur

Aasdal, Kristin, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard et al. (2008) *Tekst og Historie – Å lese tekster historisk*, Universitetsforlaget, Oslo

Bakken, Jonas (2006) *Litteraturvitenskapens retorikk – En studie av tekstnormene for gode norske empiriske litteraturvitenskapelige artikler i perioden 1937–57*, Phd-avhandling, Humanistisk Fakultet, Universitetet i Oslo

Berge, Kjell Lars (1990) *Tekstnormers diakroni: noen ideer til en sosiotekstologisk teori om tekstnormendringer*, Stockholms Universitet

Berge, Kjell Lars (red.) (2001) *Fire blikk på sakprosaen*, Norsk Sakprosa, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo

Berge, Kjell Lars (red.) (2002) *Teksthistorie*, Norsk Sakprosa, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo

Berge, Dahl, Walton (red.) (2003) *Skriftkultur*, Norsk Sakprosa, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo

Bitzer, Lloyd F (1968) «The rhetorical situation», i *Philosophy and Rhetoric vol. 1, 1968*

Bull, Edvard (1985) *Arbeiderklassen blir til – Arbeiderbevegelsens historie i Norge fra 1850–1900, Bind I*, Tiden Norske Forlag, Oslo

Englund, Boel og Per Ledin (2003) *Teoretiska perspektiv på sakprosa*, Studentlitteratur, Lund

Gabrielsen, Jonas (2008) *Topik – Ekskursioner i retorikkens toposlære*, Retorikforlaget, Åstorp

Gerhardsen, Einar (2008) *Tillitsmannen*, Gyldendal Norsk forlag, Oslo

Gustavson, Anna (2009) *Pamfletter! En diskursiv praktikk och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet*, Phd-avhandling, Institutt for nordisk språkvitenskap, Lunds Universitet.

Habermas, Jürgen (1981/1984) *The Theory of Communicative Action – Reason and the Rationalization of Society*, Polity Press, Cambridge

Habermas, Jürgen (2005 [1962]) *Borgerlig offentlighet – dens fremvekst og forfall*, De norske bokklubbene, Oslo

Halliday, Michael A.K. (2009) *The Essential Halliday*, Continuum International Publishing

Johansen, Anders og Jens Elmelund Kjeldsen (2005) *Virksomme ord – Politiske taler 1814–2005*, Universitetsforlaget, Oslo

Josephson, Olle (1996) *Arbetarrörelsen tar ordet – Språk och kommunikation i tidlig arbetarrörelse*, Carlson forlag, Stockholm

Kaartvedt, Alf, Rolf Danielsen og Tim Greve (1964) *Det Norske Storting gjennom 150 år – Bind 1*, Gyldendal, Oslo

Kaartvedt, Alf (1984) *Drømmen om borgerlig samling – Høyres Historie 1884–1920,* Cappelen, Oslo

Miller, Carolyn (1984) «Genre as Social Action» i *Quarterly Journal of Speech Nr. 70 1984* (Norsk oversettelse ved Kjell Lars Berge i *Rhetorica Skandinavica Nr. 18/2001*)

Ottosen, Rune (red.) (2010) *Presse, parti og publikum – Norsk Presses Historie, Bind 2,* Universitetsforlaget, Oslo

Seip, Jens Arup. (2002) *Utsikter over Norges Historie, Bind II*, Gyldendal Forlag, Oslo

Sejersted, Francis (2001) *Den vanskelige friheten,* Pax forlag, Oslo

Skinner, Quentin (2002) *Visions of Politics I: Regarding method,* Cambridge University Press

Tønnesson, Johan L. (red) (2002) *Den flerstemmige sakprosaen: Nye tekstanalyser,* Fagbokforlaget, Bergen

Tønnesson, Johan L. (2004): *Tekst som partitur, eller Historievitenskap som kommunikasjon : nærlesning av fire historietekster skrevet for ulike lesergrupper.* Avhandling (dr. art.) ved Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Tønnesson, Johan L. (2008) *Hva er Sakprosa*, Universitetsforlaget, Oslo

Seip, Anne-Lise (1994) *Sosialhjelpstaten blir til: norsk sosialpolitikk 1740–1920,* Gyldendal forlag, Oslo

Slagstad, Rune (2001) *De nasjonale strateger,* Pax Forlag, Oslo